

Mariusz Maciejczak

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Rolnictwo i obszary wiejskie źródłem dóbr publicznych – przegląd literatury

Wstęp

Rolnictwo i obszary wiejskie to otwarty system składający się z trzech współzależnych i przenikających się podsystemów: społecznego, ekonomicznego i ekologicznego. Ich dotychczasowy rozwój oparty na modelach kładących nacisk na funkcję ekonomiczną (maksymalizacja korzyści ekonomicznej) został poddany szerokiej krytyce.

Woś i Zegar [2002] uważają, iż jednym z kluczowych elementów powodujących zachwianie równowagi w rolnictwie i na obszarach wiejskich jest teoria podejmowania decyzji mikroekonomicznych, która przyjęła za funkcję celu wyłącznie maksymalizację korzyści ekonomicznej (zysku). Równowaga ekonomiczna osiągnięta na poziomie maksymalnego zysku nie uwzględniła ani równowagi systemu ekologicznego, ani systemu społecznego. Runowski [2005] wskazuje, iż intensyfikacja produkcji rolniczej poza pozytywnymi efektami produkcyjno-ekonomicznymi spowodowała szereg niekorzystnych zmian w środowisku. Występujący przez lata prymat prywatno-gospodarczej racjonalności gospodarowania (maksymalizacja zysku lub dochodu) nad racjonalnością ogólnospołeczną spowodował rozwój rolnictwa kosztem środowiska naturalnego i jego nieodnawialnych zasobów. Wilkin [2005] podkreśla, że dotychczasowy model rolnictwa i obszarów wiejskich prowadzi także do ich marginalizacji społecznej i kulturowej, co skutkuje obniżeniem żywotności wsi.

Krytyce poddana została także rola i działania instytucji publicznych regulujących sektor rolny i obszary wiejskie. W szczególności zmianie uległ paradygmat redystrybucji środków wspierających rolnictwo. W modelu rolnictwa maksymalizującym korzyści ekonomiczne transfery pieniężne od lat 60. ubiegłego wieku ukierunkowane były przede wszystkim na wsparcie ilości wytwarzanych dóbr konsumpcyjnych (rynkowych), co sprawiało, że rolnicy intensyfikując produkcję dostarczali na rynek produkty w nadmiernej ilości, w jakości nieakceptowanej przez społeczeństwo, jednocześnie znacząco przyczyniając się

do degradacji środowiska naturalnego. Spowodowało to zachwianie funkcjonowania mechanizmów wolnorynkowych i społeczną niechęć do takiej formy dotowania rolnictwa. W szczególności w Unii Europejskiej (UE) oraz w Stanach Zjednoczonych Ameryki (USA) brak społecznego przyzwolenia na taki model rolnictwa rozpoczął długofalowy proces reform modelu i celów polityki rolnej. W UE zapoczątkowany on został w 1992 r. reformą Wspólnej Polityki Rolnej opracowaną przez ówczesnego komisarza ds. rolnictwa Raya MacSherry'ego, kontynuowaną w kolejnych latach przez komisarza Franza Fischlera (2000r., tzw. Agenda 2000) i komisarz Mariann Fisher-Boel (2003r., tzw. Reforma z Luxemburga), a także w ramach toczącej się obecnie debaty nad kierunkami rozwoju po 2013 r. (tzw. CAP health check).

W USA proces zmian kierunków polityki rolnej rozpoczął się uchwaleniem w 1985 r. nowej Ustawy Rolniczej (ang. Farm bill). Jednym z jej podstawowych programów był Program Promowania Jakości Środowiska (ang. Environmental Quality Incentives Program) zakładający subsydiowanie działań rolno-środowiskowych w rolnictwie. Kolejne reformy z 1996 r. w szczególności Federalna Ustawa Doskonalenia i Reformy Rolnictwa (ang. Federal Agriculture Improvement and Reform Act) a także nowe ustawy rolnicze z 2002 r. i 2008 r. kładły większy nacisk na systemy ekologiczny i społeczny niż tylko na system ekonomiczny amerykańskiego rolnictwa. Podkreślając jednocześnie znaczenie czynników jakościowych, takich jak jakość środowiska czy jakość życia mieszkańców wsi. Dziś to właśnie czynniki jakościowe związane nie tylko z jakością życia na wsi, czy jakością środowiska przyrodniczego są przedmiotem programowania polityki rolnej, do głosu doszły także kwestie związane z dobrostanem zwierząt, bezpieczeństwem żywności czy zachowaniem dóbr kultury wsi.

W kontekście zmian postrzegania funkcji rolnictwa należy także zwrócić uwagę na zewnętrzne uwarunkowania jego rozwoju, w szczególności procesy internacjonalizacji i globalizacji. Niosą one nowe wyzwania w związku z szybszym przepływem dóbr, usług, pracy czy kapitału, ale także prowadzą do zmian w systemach społecznych, np. mcdonaldyzacja życia, czy środowiskowych np. wykorzystanie użytków rolnych do produkcji na cele nieżywnościowe.

Opisane powyżej zmiany wynikające z nowego postrzegania funkcji rolnictwa i obszarów wiejskich doprowadziły do wyodrębnienia nowych modeli ich rozwoju. Najszerzej diskutowanymi i propagowanymi są modele rolnictwa zrównoważonego i rolnictwa wielofunkcyjnego. Pierwszy z nich zorientowany jest przez pryzmat aspektów środowiskowych na to, by rolnictwo było ekonomicznie żywotne, społecznie odpowiedzialne i chroniące przyrodę [Majewski 2008, Sadowski 2009]. Drugi, ma głównie charakter ekonomiczno-społeczny zakładając, że rolnictwo poza funkcją produkcji żywności powinno także dostarczać dóbr nie-żywnościowych i dbać o aspekty kulturowe czy krajobrazowe

wsi [Zegar 2008, Adamowicz 2005]. Analizując powyższe modele w kontekście założeń teoretycznych nowej ekonomii instytucjonalnej można zauważyć, że instytucje państwa odgrywają w nich znaczącą rolę przejmując niejako prerogatywy mechanizmów wolnorynkowych, a jednocześnie wpisują się one poprzez społeczną odpowiedzialność i ochronę przyrody oraz paradygmat produkcji dóbr nie-żywnościowych i dbałość o krajobraz i kulturę w koncepcję teorii dóbr publicznych. Tym samym rolnictwo uzyskuje nową funkcję, która narzucać będzie wymóg dostarczania pożytków wszystkim członkom społeczeństwa, za które płacić będzie państwo.

Celem artykułu jest przedstawienie założeń teorii dóbr publicznych i odniesienie ich do rolnictwa i obszarów wiejskich jako ich dostawców na przykładzie dotychczasowej literatury naukowej zarówno polskiej jak i anglojęzycznej. Dodatkowym celem jest analiza metod analizy dóbr publicznych w rolnictwie w kontekście osiągnięć nowej dziedziny badań ekonomicznych – tzw. ekonomii eksperymentalnej.

Teoria dóbr publicznych w nowej ekonomii instytucjonalnej

Teoria dóbr publicznych jest jednym z elementów szerszej teorii wyboru publicznego w skład której wchodzi m.in. ekonomiczna teoria demokracji, teoria grup interesu, teoria dóbr wspólnych czy analiza mechanizmów pogoni za rentą. Teorie te funkcjonują w nurcie nowej ekonomii instytucjonalnej, będącej udaną syntezą ekonomii neoklasycznej i instytucjonalizmu. Jest to obecnie jeden z najszybciej rozwijających się nurtów we współczesnej ekonomii, budzący zainteresowanie także innych nauk społecznych, t.j. politologii, socjologii i prawa. Teoria wyboru publicznego jest nazywana ekonomiczną teorią polityki. Ta stosunkowo nowa dziedzina nauk ekonomicznych polega na wykorzystaniu narzędzi i założeń metodologicznych standardowej ekonomii do analizy zachowań ludzi w działalności o charakterze politycznym i w innych dziedzinach sfery publicznej [Wilkin 2005].

W teorii ekonomii dobra najczęściej analizowane są jako te, które można dzielić, sprzedawać po określonej cenie, a ich nabywcy mogą je kupować w ilości określonej przez siebie i w zależności od upodobań i możliwości finansowych. Nazywa się je dobrami prywatnymi. Istnieją także dobra wspólne, definiowane jako publiczne. Charakteryzują się one brakiem możliwości wykluczenia kogokolwiek z konsumpcji lub osiągania korzyści z raz dostarczonego na rynek dobra w określonej ilości, bez względu na to, czy nabywca (użytkownik) wniósł opłatę

za jego wykorzystanie, oraz niekonkurencyjnością konsumpcji rozumianą jako jednoczesne korzystanie z „danej porcji” dobra w jednakowym rozmiarze przez wszystkich uczestników [Jakubowski 2005]. Twórca teorii dóbr publicznych P.A. Samuelson [1954] zdefiniował dobro publiczne stwierdzając, że indywidualna konsumpcja tego dobra przez jedną osobę nie ogranicza w żadnym stopniu indywidualnej konsumpcji tego dobra przez kogoś innego. Stosując tylko jedno z dwóch kryteriów różnicowania dóbr można także wyróżnić dobra klubowe podlegające tylko wyłączeniu z konsumpcji oraz dobra wspólne podlegające tylko ograniczeniu konkurencyjności w konsumpcji (rys. 1).

		<i>Tak</i>	<i>Nie</i>
<i>Konkurencyjność</i>	<i>Tak</i>	Dobra prywatne	Dobra wspólne
<i>konsumpcji</i>	<i>Nie</i>	Dobra klubowe	Dobra publiczne

Rysunek 1

Podział dóbr w teorii ekonomii

Źródło: Jakubowski, 2005, str. 160.

Należy jednak zauważyć, że dóbr publicznych w ich czysto modelowym ujęciu jest niewiele. Większość dóbr charakteryzowana w naukach ekonomicznych jako publiczne nie spełnia wszystkich kryteriów stawianych rozwiązaniom modelowym. Do czystych dóbr publicznych zaliczamy np. sądownictwo, czy obronę narodową. Wg. Fiedora [2002] dobro publiczne powinno cechować się następującymi warunkami:

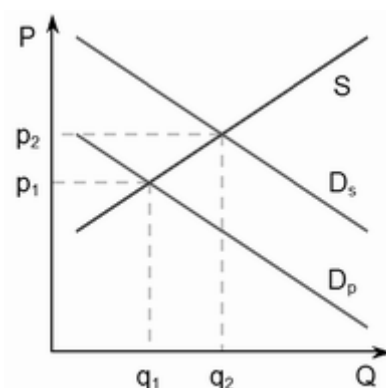
- powinno przynosić korzyści podzielne,
- powinno być przedmiotem łącznej konsumpcji,
- jego konsumpcja powinna być równa, bez względu na to, czy konsumujący ma ochotę za nie płacić, czy nie,
- jego podaż nie powinna być w jakikolwiek sposób racjonowana,
- jego konsumpcja powinna mieć nierywalizacyjny charakter.

Dobra publiczne nazywane są także dobrami nierynkowymi. Definiowane są wtedy jako dobra i usługi, które nie wiążą się z transakcjami rynkowymi i nie istnieją dla nich rynkowo określone miary wartości [Łojewski 2007].

Z punktu widzenia ekonomii instytucjonalnej dobra publiczne to skrajny przypadek efektu zewnętrznego. Wywołują one bowiem – zgodnie z klasyczną definicją efektu zewnętrznego – rozbieżność między kosztami i korzyściami generowanymi przez osoby prywatne i społeczeństwo. W kontekście dóbr publicznych ich wszystkie korzyści mają charakter zewnętrzny, tzn. dobra te nie są wykorzystywane przez nabywców, ale przez wszystkich konsumentów. W przypadku efektów zewnętrznych można je likwidować lub wzmacniać przez właściwe wyznaczenie podatków i subsydiów. Można to wykonać w oparciu

o teoremat Coase'a (pozytywne efekty zewnętrzne) lub podatek Pigou (negatywne efekty zewnętrzne) [Fiedor 2002]. Jest to związane z faktem, że zarówno pozytywne jak i negatywne efekty zewnętrzne powodują nieefektywności alokacji zasobów w sensie Pareta i jako przyczyna zawodności mechanizmów rynkowych wykorzystywane są jako argument za interwencją państwa.

W kontekście dóbr publicznych istotne jest generowanie pozytywnych efektów zewnętrznych. Jest to związane z faktem, iż pozytywne efekty zewnętrzne prowadzą do uzyskania korzyści społecznej. Jeżeli koszty jakiejś inwestycji są wysokie, a inwestor może otrzymać tylko część korzyści, jakie wynikają z inwestycji, to rachunek ekonomiczny może wskazać na jej nieopłacalność. Jeśli zachowanie zadrzewień śródpolnych przewyższy korzyści, jakie indywidualny podmiot przypisuje ich istnieniu, to nie zdecyduje się on na ich utrzymanie, pomimo tego, że suma korzyści, jakie odniosło by społeczeństwo w wyniku zachowania bioróżnorodności mogłaby uzasadniać poniesienie kosztów. Na rysunku 2 pozytywne efekty zewnętrzne są obrazowane przez rozdział krzywej marginalnych korzyści społecznych D_s i krzywej marginalnych korzyści prywatnych D_p . Różnica między nimi jest równa korzyściom, jakie odnoszą odbiorcy efektów zewnętrznych. Krzywa S obrazuje koszty krańcowe, związane z produkcją określonej ilości dobra. Producent odnosi jedynie korzyści prywatne, co przy określonych kosztach powoduje zrównanie się marginalnych kosztów z marginalnymi korzyściami przy produkcji na poziomie q_1 i cenie p_1 . Powoduje to jednak stratę społeczną, ponieważ dla części produkcji (dla odcinka $q_2 - q_1$) koszty S są niższe niż społeczne korzyści D_s . Możliwe jest zatem powiększenie dobrobytu społecznego poprzez zwiększenie podaży dobra, co oznacza, że w warunkach wolnego rynku podaż tego dobra jest zbyt mała. Warunkiem efektywności alokacji jest zrównanie się społecznych kosztów marginalnych ze społecz-

Rysunek 2

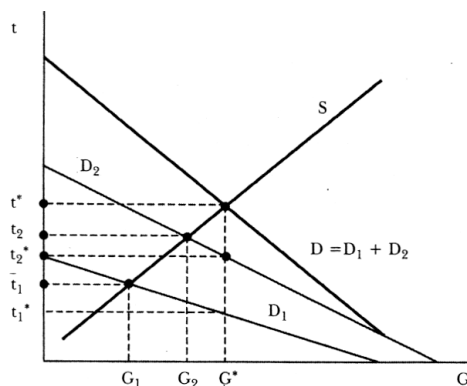
Alokacja zasobów przy pozytywnych efektach zewnętrznych

Źródło: Stiglitz, 2004.

nymi korzyściami marginalnymi, co jest osiągane przy produkcji na poziomie q_2 i cenie p_2 . Stan taki może być osiągnięty między innymi poprzez subsydiowanie produkcji w ramach interwencji państwa. Skrajnie wysokie korzyści zewnętrzne powodują powstanie nieefektywności rynku i są charakterystyczne właśnie dla dóbr publicznych.

Kluczowym z punktu widzenia teorii dóbr publicznych jest przekonanie indywidualnych podmiotów do uczestnictwa w ich wytwarzaniu. Model równowagi na rynku dóbr publicznych (rys. 3) pokazuje, że równowaga rynkowa nie prowadzi do osiągnięcia optimum społecznego, lecz do niedoborów dobra publicznego, a w skrajnym przypadku do jego braku. Zakładając krzywe D_1 i D_2 jako indywidualne krzywe popytu, zaś krzywą D jako zagregowaną krzywą popytu ($D_1 + D_2$) oraz krzywą S jako krzywą podaży cenę dobra publicznego można wyznaczyć jako t . Zakładając, że każdy konsument ujawni swój popyt określając jego krańcową skłonność do zakupu dobra publicznego, możemy określić społecznie optymalną ilość dobra publicznego G^* i odpowiadający mu poziom opodatkowania t^* . W równowadze wszyscy konsumenci będą konsumować G^* , płacąc jednak równe ceny podatkowe t_1^* i t_2^* wyznaczone przez ich indywidualne krzywe popytu, przy czym $t^* = t_1^* + t_2^*$. Jednak ze względu na to, że niemożliwe jest wyłączenie z konsumpcji, równowaga rynkowa tego typu nie zostanie osiągnięta. Jeśli konsument 2 zakupi ilość G_2 , to zaspokoi tym samym popyt konsumenta 1. Jednocześnie konsument 1 będzie miał mniejszą niż w optimum ilość dobra publicznego, ale za to nie będzie musiał ponosić za nie żadnych kosztów.

Bazując na klasycznych dylematach teorii gier: dylemacie więźnia i grze w cykora można zauważyć, że osiągnięcie równowagi na rynku w rozumieniu Nash'a powoduje inny sposób dostarczenia i konsumpcji dóbr publicznych [Ja-

Rysunek 3

Równowaga na rynku dóbr publicznych

Źródło: Jakubowski, 2005.

kubowski 2005]. W przypadku dylematu więźnia żaden z podmiotów zaangażowanych w wytwarzanie dóbr publicznych nie angażuje się w ich dostarczenie. Dobro publiczne nie zostaje wytworzone w ogóle, mimo korzyści z niego płynących. W przypadku gry w cykora dobro publiczne zostaje wytworzone, jednak jedynie dzięki działaniom jednego z graczy. Oznacza to, że drugi korzysta z tzw. premii za zaniechanie określanej jako jazda na gapę.

Dlatego też rozwiązanie problemu dostarczania dóbr publicznych nie może opierać się jedynie na mechanizmach rynkowych. Nowa ekonomia instytucjonalna postuluje zatem ingerencję instytucji państwa. Zakłada się wpływ instytucji państwa na ich wytwarzanie poprzez stymulowanie działań zmierzających do uzyskania pozytywnych efektów zewnętrznych.

Metody wyceny dóbr publicznych

Zdaniem Żylicza [2009] pieniądź nie jest wstydlivym dodatkiem do „obiektywnych” analiz ekonomicznych ukazujących „prawdziwe” preferencje społeczne w odniesieniu do decyzji ekonomicznych. Przeciwnie, pieniądź jest kluczowym instrumentem, bez którego nie można odpowiedzieć na pytanie, czego ludzie rzeczywiście sobie życzą. Dopiero na podstawie porównania cen różnych dóbr można wnioskować, jak ważne społecznie jest skierowanie posiadanych przez gospodarkę zasobów, by zaspokoić określone potrzeby. Problem jednak w tym, że pewne dobra nie pojawiają się na rynku, więc ich ceny nie da się tam zaobserwować.

Do niedawna ekonomia nie potrafiła w sposób pełny dokonać wyceny dóbr nierynkowych, w tym dóbr publicznych. Dopiero w drugiej połowie XX w. rozwinęły się metody, za pomocą których także dobra wspólne czy dobra publiczne, a więc dobra w przypadku których nie występują ceny rynkowe zostały poddane analizie ekonomicznej przy użyciu pieniądza. Nieuwzględnienie wartości tych dóbr w analizie kosztów i korzyści poszczególnych inwestycji, bądź na etapie decyzji politycznych prowadziło do sytuacji, w której zamiast poprawie obniżony był dobrobyt społeczny [Kopaszewski, Malawski 2007]. Metody te nazwano ekonomią eksperymentalną. Jednak dopiero Ekonomiczna Nagroda Nobla przyznana w 2002 r. Vernonowi L. Smith’owi za ustanowienie eksperymentów laboratoryjnych narzędziem empirycznej analizy ekonomicznej, szczególnie do badania alternatywnych mechanizmów rynkowych, sprawiła duży wzrost zainteresowania ekonomią eksperymentalną. Ekonomia nie jest pierwszą dyscypliną naukową, która po okresach dominacji podejścia spekulatywnego i empirycznego weszła w fazę eksperymentalną. Najwcześniej ewolucję taką przeszły nauki przyrodnicze. Jednak również ekonomiści przestali roztrząsać nurtujące ich

kwestie tylko teoretycznie, a potem przestali zadowalać się bierną obserwacją rzeczywistości gospodarczej. Coraz częściej projektują eksperymenty, dzięki którym w kontrolowanych warunkach testują poprawność swoich teorii [Żylicz 2009].

Z definicji dobro nierynkowe nie pojawia się na rynku, a więc nie może mieć ceny rynkowej. Jednak dla dóbr nierynkowych można konstruować sztuczne sytuacje, w których – podobnie jak na prawdziwym rynku – ścierałyby się przeciwstawne tendencje ukazujące zarówno podaż, jak i popyt. W wyniku tej konfrontacji można określić, ile ludzie są gotowi poświęcić z tego co mają, aby zapewnić sobie dostępność tego, co właśnie chcemy wycenić. Jest to główne założenie metodologiczne ekonomii eksperymentalnej.

Metody wyceny dóbr nierynkowych opierają się na sztucznych konstrukcjach rynku i dzielą się na dwie grupy: rynków zastępczych (surogatowych) oraz hipotetycznych. Pierwsza przyjmuje za punkt wyjścia, że interesujące nas dobro nie jest wprawdzie samo wymieniane na rynku, ale wiąże się z pewnym dobrem rynkowym, które ma cenę. Dlatego badając to drugie można jednocześnie dowiedzieć się czegoś o pierwszym. Wycena następuje zatem pośrednio, zaś grupę metod wykorzystujących ten mechanizm nazywamy pośrednimi. Z kolei druga grupa metod, zakłada konstrukcję hipotetycznego rynku, na którym to, co w rzeczywistości nie podlega wymianie rynkowej byłoby przedmiotem wyboru. W tym przypadku dobra nierynkowe wycenia się stosując bezpośrednio mechanizmy rynku, taką też nazwę – bezpośrednich, nosi ta grupa metod [Anderson i Śleszyński 1996]. Rozróżnianie bezpośrednich i pośrednich metod wyceny rynkowej dóbr nierynkowych nie jest jednak dla wszystkich naukowców jednoznaczne. W podejściu pośrednim niektórzy autorzy [Folmer et al. 1996, Garrod i Willis 1999] wyróżniają także bezpośrednie i pośrednie metody obserwacji i badań rynku.

Do metod bezpośrednich ekonomii eksperymentalnej najczęściej wykorzystywanych w badaniu dóbr publicznych wykorzystuje się te, które stosują podejście preferencji zadeklarowanych uczestników eksperymentu. Są to metody:

- wyceny warunkowej (ang. contingent valuation, CV)
- gotowość do zapłaty (ang. willingness to pay, WTP)
- gotowość do przyjęcia rekompensaty (ang. willingness to accept, WTA),
- eksperymentów z wyborami (ang. choice experiments, CE)
- unikania (ang. averting behaviour approach, ABA).

Natomiast do metod pośrednich ekonomii eksperymentalnej najczęściej wykorzystywanych w badaniu dóbr publicznych wykorzystuje się te, które stosują podejście preferencji ujawnionych uczestników eksperymentu. Są to metody:

- cen hedonicznych,
- kosztu podróży,
- kosztów zniszczenia,
- kosztów prewencji,
- kosztów choroby,
- funkcji produkcji zdrowia.

Anderson i Śleszyński [1996] podają jeszcze inne rodzaje metod analizy i wyceny pieniężnej dóbr nierynkowych, w szczególności środowiskowych, gdzie istotną rolę odgrywa mechanizm działanie-skutek. Są to metody:

- oddziaływanie – skutek,
- substytucyjna,
- odtworzeniowa,
- prewencyjna,
- kompensacji,
- utraconych możliwości.

W literaturze przedmiotu do analizy i wyceny dóbr publicznych poza narzędziami ekonomii eksperymentalnej stosuje się także inne, bardziej tradycyjne, co nie oznacza mała zaawansowane, metody bazujące na empirii. Bruckner [1982] i Deller [1990] w swoich badaniach nad dobrami publicznymi terenów miejskich i wiejskich w USA zastosowali modele ekonometryczne częściowej równowagi. Także do badań nad dobrami publicznymi dostarczonymi przez rolnictwo norweskie zastosowano model częściowej równowagi [Brunstad et al. 1995].

Zarówno narzędzia ekonomii eksperymentalnej jak i modele empiryczne, które w swoich założeniach za podstawę analiz przyjmują wycenę pieniężną zostały poddane krytyce przez zwolenników podejścia behawioralnego w nowej ekonomii instytucjonalnej. W badaniach nad rolnictwem i obszarami wiejskimi jako źródłem dóbr publicznych zastosowano metody nie monetarne [Hall et al., 2004]. Stwierdzono, że analiza dóbr nierynkowych przy pomocy metod monetarnych ma znaczące ograniczenia kognitywne. Związane są one z ilością i zakresem informacji dostarczanym osobą biorącym udział w eksperymentach, bądź danych wykorzystywanych w modelach. Ludzie mogą tym samym dokonywać skrótów lub uogólnień myślowych, zaś modele posługiwać się niewłaściwymi związkami przyczynowo-skutkowymi. Zaproponowano zatem metody które w swoich założeniach teoretycznych nie skupiają się tylko na przesłankach teorii użyteczności: metodę analizy wielokryterialnej (ang. multicriteria analysis, MCA) oraz analityczny proces hierarchiczny (ang. analytical hierarchy process, AHP), gdzie bierze się pod uwagę zarówno czynniki jakościowe jak i ilościowe.

Dobra publiczne nową funkcją rolnictwa i obszarów wiejskich

Badania nad dobrami publicznymi dostarczonymi przez rolnictwo i obszary wiejskie nie są szeroko rozpowszechnione. W szczególności w polskiej literaturze ekonomiczno-rolniczej brak jest publikacji *expersis verbis* podejmujących ten temat. Nieco szersze spektrum informatyczne zawiera literatura ekonomiki ochrony środowiska, która szerzej podejmuje temat dóbr publicznych, także w kontekście dóbr środowiskowych na obszarach wiejskich. W niniejszym artykule skupiono się jednak tylko na literaturze ekonomiczno-rolniczej.

W badaniach nad rolnictwem Norwegii za podstawowymi dobrami publicznymi poddany analizie były bezpieczeństwo żywności, krajobraz oraz utrzymanie ludności na terenach wykluczonych. W badaniach modelowych zadano sobie pytanie o efekt ekonomiczny dla rolnictwa norweskiego, jeśli miałoby ono dostarczać ww. dóbr publicznych. Badania uwzględniły także analizę trade-off produkcji dóbr publicznych i dóbr konsumpcyjnych. Stwierdzono, że rolnictwo norweskie jest w stanie dostarczać dobra publiczne na poziomie oczekiwanym przez społeczeństwo, ale ceną za nie jest zwiększony poziom subwencji jakie państwo musi przekazać do sektora rolnego. Dodatkowo zważając na wysoki stopień komplementarności kosztów pomiędzy bezpieczeństwem żywności a zachowaniem krajobrazu z punktu widzenia państwa bardziej efektywnym byłoby wspieranie metod produkcji ekstensywnej niż produkcji *per se* [Brunstad et al., 1995 i 2005].

W analizach przeprowadzonych na Uniwersytecie w Illinois przez prof. L. Unnevehra [2004] bezpieczeństwo żywności i innowacje w rolnictwie zostały nazwane globalnymi dobrami publicznymi. Stwierdzono, że globalizacja w światowym systemie żywnościowym jest trendem długookresowym, uwarunkowanym strukturalnymi zmianami popytu i integracją rynków. Prowadzi ona do zmian które generują korzyści i koszty ponad granicami państw generując popyt na globalne dobro publiczne jakim jest bezpieczeństwo żywności. Za drugie globalne dobro publiczne dostarczane w ramach rolnictwa uznano innowacje w tym sektorze. Inwestycje w wiedzę i tworzenie postępu, w szczególności postępu biologicznego powodują, że w wyniku procesów globalizacyjnych efekty wykorzystania własności intelektualnej i patentów możliwe są do wdrożenia w znacząco szerszym zakresie i obszarze niż wstępnie to zakładano, np. odmiany roślin modyfikowanych genetycznie, tym samym generowane są dodatnie efekty zewnętrzne.

W badaniach OECD [2001] nad wielofunkcyjnym modelem rolnictwa wskazano także na jego nową funkcję jako źródło dóbr publicznych. Badano jakie zastosować najbardziej efektywne ekonomicznie instrumenty polityki rolnej aby w możliwie najszerszym spektrum rolnictwo i obszary wiejskie mogły dostarczyć społeczeństwu dóbr publicznych. Stwierdzono, iż najbardziej efektywnym rozwiązaniem jest definiowane poprzez połączenie charakterystyki i oczekiwań podaży z oczekiwaniami popytu biorąc pod uwagę korzyści i koszty społeczne takich działań. Przedstawiono także taksonomię dóbr publicznych istotnych z punktu widzenia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich uzupełnioną następnie przez Patricka [2002]. Typologia ta odnosi się przede wszystkim do zasobów środowiskowych. W literaturze przedmiotu uwzględnia się także inne aspekty, np. kulturowe. Nie bez znaczenia jest wzięcie pod uwagę także innych dóbr wytwarzanych w sektorze rolnym czy na obszarach wiejskich spełniających warunki dóbr publicznych, jak np. produktów ekologicznych czy regionalnych, czy agroturystyki. Stąd też w tabeli 1 przedstawiono poszerzoną taksonomię dóbr publicznych OECD.

Podsumowanie

Zmiany wynikające z nowego postrzegania funkcji rolnictwa i obszarów wiejskich doprowadziły do wyodrębnienia nowych modeli ich rozwoju. W kontekście założeń teoretycznych nowej ekonomii instytucjonalnej można zauważyć, że instytucje państwa odgrywają w nich znaczącą rolę poprzez regulację działań mających przynieść korzyści ogółowi społeczeństwa. Tym samym rolnictwo i obszary wiejskie uzyskały nową funkcję, która narzuca wymóg dostarczania pożytków – dóbr publicznych wszystkim członkom społeczeństwa, za które płacić będzie państwo, a więc społeczeństwo.

Klasycznie definiowane jako dobra których indywidualna konsumpcja przez jednostkę nie ogranicza w żadnym stopniu indywidualnej konsumpcji przez innych, dobra publiczne stanowią wyzwanie zarówno dla decydentów i ich analityków jak i dla społeczeństwa, które zgłaszając popyt na nie, nie jest świadome do końca kosztów jakie musi ponieść. Szerokie spektrum narzędziowe analizy dóbr publicznych jakie oferuje nowa ekonomia eksperymentalna nie jest także szeroko rozpowszechnione.

Dobra publiczne zarówno w swojej treści teoretycznej jak i empirycznej powinny stać się przedmiotem szerokich analiz ekonomicznych w szczególności w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich.

Tabela 1

Taksonomia dóbr publicznych istotnych z punktu widzenia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

Dobra publiczne	Niekonkurencyjne	Sporne	Konkurencyjne
Niepodlegające wyłączeniu	Czyste dobra publiczne: – krajobraz – bioróżnorodność – środowisko przyrodnicze – bezpieczeństwo żywności	Zasoby z otwartym dostępem: – ukształtowanie terenu, – wartości rekreacyjne	
Wyłączone tylko dla osób spoza społeczności lub obszaru prawnego	Lokalne dobra publiczne: – pozytywny wizerunek jako atrakcyjne miejsce do życia i zamieszkania, – efektywne władze samorządowe, – niskie podatki, – brak bezrobocia i patologii społecznych, – ochrona środowiska naturalnego, – krajobraz i ukształtowanie terenu	Zasoby wspólne: – systemy irygacyjne – bioróżnorodność – ukształtowanie terenu – obrzędy i zwyczaje	
Podlegające wyłączeniu	Dobra płatne (opodatkowane): – bioróżnorodność – środowisko przyrodnicze	Dobra klubowe: – ukształtowanie terenu, – bioróżnorodność – patenty	Dobra prywatne: – produkty z oznaczeniami jakościowymi, np. regionalne, ekologiczne, – miejsca historyczne – miejsca sakralne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie OECD, 2001 i Patrick, 2006.

Literatura

- ADAMOWICZ M., 2005: Zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój rolnictwa a agronomia. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin – Polonia. vol. LX, section E.* Lublin.
- ANDERSON G., ŚLESZYŃSKI J., 1996: Ekonomiczna wycena środowiska przyrodniczego. Wydawnictwo *Ekonomia i Środowisko*, Warszawa.
- BRUECKER J.K., 1982: A test for allocative efficiency in the local public good sector. *Journal of Public Economics* nr. 19, str. 311–331.
- BRUNSTAD R.J., GAASLAD I., VARDAL E., 1995: Agriculture as a provider of public goods: a case study of Norway. *Agricultural Economics* nr 13, str. 39–49.
- BRUNSTAD R.J., GAASLAD I., VARDAL E., 2005: Multifunctionality of agriculture: an inquiry into the complementarity between landscape preservation and food security. *European Review of Agricultural Economics*, vol. 32, nr 32, str. 469–488.
- DELLER S.C., 1990: Pareto-efficiency and the provision of public goods within a rural setting. *Growth and Change*, nr 04/1990. Wyd. University of Maine, Maine, USA.
- FIEDOR B. (red.), 2002: Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych. Wyd. C.H. Beck, Warszawa.
- GARROD G., WILLIS K., 1999: *Economic valuation of the environment*. Wyd. Edward Elgar, Northampton, USA.
- HALL C., VITTIE Mc A., MORAN D., 2004: What does the public want from agriculture and the countryside?. A review of evidence and methods. *Journal of Rural Studies* nr 20, str. 211–225.
- JAKUBOWSKI M., 2005: Dobra publiczne i dobra wspólne. [w] Wilkin J. (red.), 2005: *Teoria wyboru publicznego. Wstęp do ekonomicznej analizy polityki i funkcjonowania sfery publicznej*. Wyd. Scholar, Warszawa.
- KOPCZEWSKI T., MALAWSKI M., 2007: *Ekonomia eksperymentalna: wprowadzenie i najnowsze badania*. Decyzje nr. 8, grudzień 2007.
- ŁOJEWSKI S., 2007: *Ekonomia zasobów i środowiska*. Wyd. KPSU, Bydgoszcz.
- MAJEWSKI E., 2008. *Trwały rozwój i trwałe rolnictwo. Teoria a praktyka gospodarstw rolniczych*. Wyd. SGGW, Warszawa.
- OECD, 2001: *Multifunctionality. Towards an Analytical Framework*. OECD Publishing, Paryż.
- PATRICK M., 2006: Why and how should the government finance public goods in rural areas. A review of arguments. *Materiały konferencyjne 46. Kongresu Niemieckiego Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa*, 4–6.10.2006 r., Giessen, Niemcy.
- RUNOWSKI H., 2005: *Systemy rolnictwa w scenariuszu przyszłości. Materiały konferencji „Polska Wieś 2025 – Wizja Rozwoju”*, IRWIR PAN, Warszawa.
- SADOWSKI A., 2009: *Gospodarstwa rolne w koncepcji polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. *Journal of Agribusiness and Rural Development* 2(12) 2009, Warszawa.
- SAMUELSON A.P., 1954: A pure theory of public expenditure. *The review of Economics and Statistics*, Nr 36, str. 387–389.

- STIGLITZ J.E., 2004: *Ekonomia sektora publicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- UNNEVEHR L.J., 2004: Mad cows and Bt potatoes: global public goods in the food system. *American Journal of Agricultural Economics* nr 5(86), str. 1159–1166.
- WILKIN J., 2005: *Teoria wyboru publicznego. Wstęp do ekonomicznej analizy polityki i funkcjonowania sfery publicznej*. Wyd. Scholar, Warszawa.
- WILKIN J., 2005: *Lepszy świat – polska wieś za 25 lat. Materiały konferencji „Polska Wieś 2025 – Wizja Rozwoju”*, IRWIR PAN, Warszawa.
- WOŚ. A., ZEGAR J.S., 2002: *Rolnictwo społecznie zrównoważone*. IERiGŻ, Warszawa.
- ZEGAR J.S., 2008: *Konkurencyjność ekonomiczna (rynkowa) i konkurencyjność społeczna*. Roczniki Naukowe Seria, zeszyt 1. Wyd. Wieś Jutra, Warszawa.
- ŻYLICZ T., 2009: *Ekonomia eksperymentalna*. Artykuł na stronie internetowej <http://ekonomiaeksperymentalna.edu.pl>, odczytane 20.07.2009.

Agriculture and rural areas as a source of public goods – literature survey

Abstract

The aim of the elaboration is to qualify the assessments of public goods theory and its reference to agriculture and rural areas as providers based on an example of achievements to date of Polish and English science literature. In addition the article deals with the method of analyses the public goods theory in agriculture in the context of the latest new economy accomplishments so-called experimental economy.